

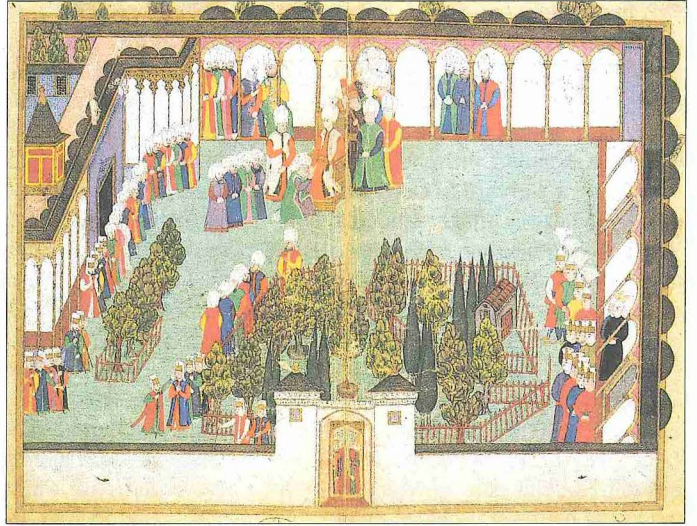
1908'den sonra bu unvan kaldırılmıştır. **Alay erkânı** da bir alayın yüksek rütbeli zâbitleri için kullanılmıştır. **Alay göstermek** gösteri yapmak ve bugünkü geçit resmi anlamında kullanılırdı. Bunun en gösterişlisi yabancı sefirler önünde yapılırdı. **Alay kâtibi** alayın yazı işleriyle görevli bir memuru olup terfi ederse alay emini olurdu. **Alay meclisi** alayın meseleleriyle ilgili kararların alındığı meclisti ve yüksek rütbeli zâbitlerden oluşurdu. Topkapı Sarayı'nda Bâbüsselâm ile Bâbüssaâde arasındaki meydanın adı da Alay Meydanı idi. Resmî törenlerin yapıldığı meydanlar genel olarak bu adla anılmıştır.

Günümüzde bir askerî terim olarak alay, bir albayın komutasında bulunan, aynı sınıftan olup aynı silâhları kullanan en büyük birliğe denilmektedir. Bir piyade alayı üç piyade taburu, bir tanksavar bölüğü, bir piyade hava bölüğü, bir muhabere takımı ve piyade hafif koluyla bir alay karargâhından, bir topçu alayı ise iki veya daha fazla topçu taburundan oluşmaktadır. Her alayın bir sancağı vardır.

Alay Kanunu. Osmanlı Devleti'nde gerek padişahın gerekse serdâr-ı ekremin sefere çıkışlarında, hükümdarın cuma veya bayram namazlarına gidişinde devlet teşrifatında bulunan kimselerin resmî kıyafetleri ve teşrifat defterindeki derecelerine göre yer almaları ile bir geçit töreni yapılırdı. Bu törenin yapılış şekli ile devlet adamlarının giyiniş tarzını ve pâyelerine göre sıralanmalarını gösteren kanuna alay kanunu denirdi. Vezirler, ulemâ, devlet ricâli, ocak erkânı ve diğer devlet adamlarının divandaki kıyafetleri ve bulunacakları yerler alay kanununda en ince ayrıntılarıyla tesbit edilmiştir. Teşrifatçı başının uyguladığı bu kanuna göre, XVIII. yüzyıl başlarında vezirler başlarına genellikle *kallâvî*, ulemâ örf, vezirlikleri olmayan defterdar, nişancı ve rikâb-ı hümâyun ağaları ile reisülküttâb selimî, öteki *hâcegân** ise *mücevveze** denilen serpuşlar giyerlerdi.

Alay Sancağı. Sancak ordunun şeref timsali olarak görülmektedir. İslâm ve Türk devletlerinde çeşitli renk ve biçimlerde sancaklar kullanılmıştır. Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde Yeniçeri Ocağı'na mensup yaya ve süvari birliklerinin çeşitli bayrakları yanında ocağın büyük alay bayrağı vardı. Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye'nin kurulmasından sonra oluşturulan alayların da ayrı sancakları bulunmaktaydı. Alay sancağı,

Tercüme-i Cifrü'l-Câmi
adlı eserde
III. Mehmed'in
alay merasimini
tasvir eden
bir minyatür
(İÜ Ktp.,
TY, nr. 6624)



bugün her alaya ve kuruluşunda alay bulunmayan tugaylara verilmektedir. Silâhlı kuvvetlerin şeref timsali sayılan alay sancağı, cumhurbaşkanı veya onun tayin edeceği en büyük komutan tarafından alaya özel törenle teslim edilir. Barış zamanında alay komutanının odasında, savaşta ise karargâhında kılıfı içinde kapalı olarak bulundurululan alay sancağı, sadece alaya ilk verilışı, görev devir-teslimi, sancağa madalya takılması ve bazı geçit resmi törenleri sırasında açılır. Savaşta, sancağı koruma imkânı kalmazsa, düşmanın eline geçmemesi için alay kumandanı tarafından yok edilir. Alay sancağı tabiri, resmî günlerde gemileri donatmak için açılan renkli bayraklar için de kullanılmıştır (ayrıca bk. BAYRAK, SANCAK).

Alay Müftüsü. Osmanlı askerî teşkilâtında askerin mânevîyatını yükseltmek için onlara dinî bilgiler ve zaman zaman vaazlar vermek, bazan da *teçhiz** ve *tekfin** işleriyle ilgilenmekle görevli askerî memur. Alay müftüsü protokolde binbaşından önce gelirdi. Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar alay müftülüğü varlığını korumuştur.

Alay İmamı. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından (1826) sonra kurulan Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye alaylarının birinci taburlarında görevli, din hizmetlerini yürütüp ahlâkî bilgiler veren, cemaatle namaz kıldırarak, teçhiz ve tekfin işleriyle meşgul olan askerî memur. Özel üniforma taşıyan alay imamı, terfi edince alay müftüsü olurdu. Asâkir-i Mansûre'nin kurulmasından sonra askerlerin dinî eğitimlerine daha fazla dikkat gösterilmiş, imamlara zamanın şartlarına göre yeni bazı sosyal haklar verilmiş-

tir. Meselâ başlangıçta otuz kuruş olan aylıklarına "kisve-bahâ" adıyla otuz kuruş zam yapılırken kılık ve kıyafetleri de belli bir nizamla sokulmuştur. Protokolde yüzbaşından önce gelen alay imamları mensubu oldukları birliğin her türlü dinî meselesinden sorumlu idiler.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, HH, nr. 17318; Esad Efendi, *Teşrifât-ı Kadîme*, İstanbul 1979, s. 4-5; Mahmud Şevket Paşa, *Osmanlı Teşkilât ve Kıyâfet-i Askeriyyesi*, İstanbul 1325, s. 67 vd.; Pakalın, I, 44-46; II, 59; M. Fuad Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri* (nşr. Orhan F. Köprülü), İstanbul 1931 — İstanbul 1981, s. 191; Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, I, 290, 304; II, 146, 151; a.mlf., "Alay", İA, I, 293-294; TA, II, 8-9; H. Bowen, "Alay", *El²* (Fr.), I, 369.



ZİYA KAZICI

ALAY HANI

Aksaray-Kayseri yolu üzerinde bulunan Selçuklu hanı.

Kitâbesi bulunmayan ve taşıdığı adı sonradan aldığı belli olan Alay Hanı, XII. yüzyıldan kalma Selçuklu kervansaraylarının önemli bir örneği ve "sultan hanları" tipinin öncüsüdür. Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan'ın (1156-1192) Aksaray civarında kervansaraylar yaptırmış olduğu bilinmekte ve Alay Hanı'nın da Kılıçarslan'ın hükümdarlığının son yılında yapıldığı tahmin edilmektedir. Avlu kısmı tamamen yıkılmış olmakla birlikte hol bölümünün dışa taşkın taçkapısı sağlam durumdadır ve geometrik süslemeleriyle bu tür han kapılarının erken bir örneğini teşkil etmektedir. Kapıda görülen iç içe sekizgenlerden meydana getirilmiş geometrik motif örgülü bordürler, Türk süsleme sanatında Anado-

lu dışından itibaren takip edilebilen bir gelişmeye sahiptir. XII. yüzyıl içindeki yakın benzerleri, bu hanın tarihlenmesine ayrı bir açıdan temel teşkil etmektedir. Basık kapı kimeri üstündeki alınlıkta başı cepheden, vücudu iki yanlardan gösterilmiş arslan figürünün de sembolik olarak Kılıcarslan'a bağlandığı araştırmacılar tarafından kabul edilmektedir. Halen yıkık halde bulunan avlunun arkasında, merkezde fener kubbesi (ışıklık) ile iki yanda yedişer tonozlu neflerden meydana gelen hol bölümü yer almaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

K. Erdmann, *Das Anatolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts*, Berlin 1961, I, 81-83; III (1976), s. 122-124; İsmet İltar, *Tarihi Türk Hanları*, Ankara 1969, s. 21; Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, İstanbul 1973, II, 146.



ARA ALTUN

ALAY KÖŞKÜ

Padişahların
geçit yapan alayları seyretmesi için
yapılmış köşk.

Saray-ı Cedîd (Yeni Saray) diye adlandırılan ve bugün yanlış olarak Topkapı Sarayı adıyla anılan büyük saray manzumesini çeviren Sûr-ı Sultân'ın Divan-yolu caddesine bakan köşesindeki burcun üstünde inşa edilmiştir. Sirkeci Hocağa'daki Aydınoğlu Dergâhı önünden yukarı kıvrılan surun Alay Köşkü yakınında tamamen Türk klasik mimarisi üslubunda sivri kemerli Sokullu Mehmed Paşa Kapısı bulunmaktadır. Karşı tarafında ise XVIII. yüzyıldan beri sadâret makamı olan Bâbü'lî'nin evvelce yalnız sadrazamların girip çıkmalarına mahsus ve şimdiki biçimini XIX. yüzyılın ilk



Alay Hanı'nın
cephesi
ve girişi

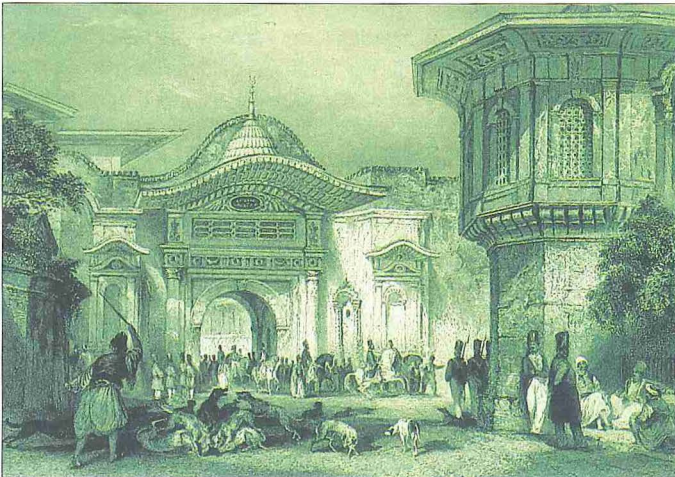
yarısında alan geniş saçaklı girişi, Paşa Kapısı bulunmaktadır. Alay Köşkü'nün az ilerisinde bugün Gülhane Parkı'nın girişi olan ve Soğukçeşme Kapısı olarak adlandırılan kapının iki yanındaki yayvan kemerli girişler ise 1913'te Operatör Cemil Paşa'nın şehreminliği zamanında açılmıştır.

XVI. yüzyıl sonlarında Alay Köşkü'nün yerinde ahşap bir köşk bulunuyordu. Fakat şehrin ana caddesi üzerinde saray surunun 90 derecelik bir dirsek teşkil ettiği yerde bulunan bu burcun diğer burçlardan daha değişik ve daha itinalı işlenmiş taş malzeme ile yapılması, daha Fâtih zamanından itibaren bir köşkü taşımak üzere tasarlandığını gösterir. Bugünkü bina, pencere kemerlerinde tunç harflerle yazılı manzum kitâbesinden öğrenildiğine göre, daha yüksek olan bir köşk veya kulenin yerine Sultan II. Mahmud tarafından 1225 (1810) veya 1235 (1819-20) yılında yaptırılmıştır. A. Şeref ve İ. Hakkı Konyalı, Keçecizâde İzzet Molla tarafından yazılan bu manzum tarihin ebced'ini 1225 olarak hesaplarlarken, Z. Orgun noktalı harfleri toplamak suretiyle 1235 (1819-20) yılını elde etmiştir ki R. Ekrem Koçu da aynı

rakamı benimsemiştir. Genellikle kabul edilen tarih budur. Kesin bir kayıt bulunmamakla beraber, köşkün mimari üslubu bakımından, bu devirde sarayın pek gözde mimarlarını sağlayan Balyan ailesinden Kırkor Amira Balyan'ın eseri olması muhtemeldir.

Saray-ı Hümâyun'un şehirle doğrudan doğruya temas eden tek parçası olan Alay Köşkü en hareketli ana cadde üzerinde bulunduğundan, padişahların bu caddeden geçit yapan alayları seyretmesi için yapılmış ve adını da bu görevden dolayı almış ise de zaman zaman ilk yapısı bazı tarihî olaylara da sahne olmuştur. Alemdar Mustafa Paşa'nın 1223 Ramazanında (Kasım 1808) Bâbü'lî'deki ölümü barut fıçısını ateşlemek suretiyle olduğuna ve yüzlerce âsinin de ölümüne sebep olan bir patlama vuku bulduğuna göre, Paşa Kapısı'na çok yakın bulunan Alay Köşkü'nün de bu sırada büyük ölçüde hasar görmüş olması muhtemeldir.

Alay Köşkü, köşe burcu üzerine oturan yuvarlak hünkâr salonu ile çeşitli büyüklükte hizmet odalarından meydana gelmiştir. Saray parkı (şimdi Gülhane Parkı) tarafından geniş bir rampa ile büyük bir sofaya ulaşılır. Parka bakan yarım yuvarlak cephesi sık pencereli ve ahşap olan bu sofanın iki tarafında küçük hizmet odaları ve bir helâ vardır. Padişaha mahsus yuvarlak esas salon burcun tam üstüne oturmakta ve bir dizi taş konsolla dışarı çıkıntı teşkil etmektedir. Geniş çıkıntılı saçağın üstünde ise soğan biçiminde dilimli bir külâh yükselir. Bu külâhın içinde salonun üstünü örten kubbe bulunmaktadır. Bu külâhla birlikte bütün binanın üstü kurşunla örtülüdür. Yuvarlak salon ve etrafı ahşap meşe direklerinden yapılmış olup cephe dıştan tamamen mermer kaplanmıştır. Aslında on iki köşeli olarak yapılan bu salon, yedi cephesinde açılmış yarım ka-



Alay
Köşkü'nün
eski bir
gravürü